

تأثیر باور به فرج در امید آفرینی از منظر اسلام

شهربانو مشکانی^۱

چکیده

باورمندی به فرج و ظهور منجی، تأثیر فراوانی برای شیعیان و معتقدین به این مسأله دارد که اولین تأثیر آن امید آفرینی است. امید یکی از مسائل مهم روانشناختی در زندگی افراد است؛ اگر لحظه ای امید از دلهای افراد زدوده شود تمام فعالیت های انسانی در گستره های مختلف علمی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی دچار اختلال و رکود می شود. باور به ظهور انسانی الهی و برچیده شدن بساط ظلم به دست او، موجب خوشبینی انسان به آینده و افزایش امید در دل او میگردد که زمینه ساز پویایی و نشاط و فعالیت هدفمند است. این نوشتار به بیان تأثیرات باور به فرج در امید آفرینی از منظر اسلام می پردازد. روش گرد آوری اطلاعات مراجعه به منابع نوشتاری با روش توصیفی با هدف کاربردی و بر پایه منابع نقلی و وحیانی است. در این تحقیق، به هدف نشان دادن آثارمهم و سازنده فردی و اجتماعی باور به فرج در امید آفرینی بحث و گفتگو شده است. مهمترین یافته های این تحقیق عبارتند از: امید به خود سازی، امید به هویت بخشی، امید به حفظ ایمان، امید به افزایش صبر، ... در بعد فردی و امید به اصلاح جامعه، امید به افزایش مسئولیت پذیری اجتماعی، امید به تقویت روحیه مقاومت و ... در بعد اجتماعی. این امید آفرینی ها در عرصه های گوناگون، تحولی شگرف را در باورمندان به فرج ایجاد میکند و حرکت ها و تلاش های مستمری را در تحقق اهداف اسلامی به خصوص زمینه سازی ظهور حضرت ولی عصر عجل الله ایجاد می نماید.

واژگان کلیدی: امید آفرینی، باور به فرج، فرج

^۱ - طلبه سطح دو، مدرسه علمیه تخصصی کوثر، banoomeshkani@gmail.com

پدیده منجی گرایی و باور به ظهور انسانی الهی و برچیده شدن بساط ظلم و جور به شکل های مختلفی در اندیشه و آموزه های ادیان مختلف آمده است. باور به فرج و گشایش سختی ها توسط موعود، از دیر باز با افراد متدین عجین و همراه بوده و در اصل انگیزه و امیدی برای تکاپو و تلاش و تحمل شرایط دشوار به شمار می رفته است. بر این اساس زرتشتیان در انتظار «سوشیانس»، یهودیان در انتظار «ماشیح»، مسیحیان در انتظار «مسیح» و مسلمانان چشم به راه «مهدی» هستند. در این میان، نگرش شیعه به پدیده منجی گرایی و باور به فرج دارای ویژگی های مخصوص به خود است. شیعه معتقد است که مهدی (عج الله) دوازدهمین وصی تعیین شده پیامبر (صلوات الله علیه) است که در سال ۲۵۵ هجری قمری متولد و بعد از شهادت پدر بزرگوارشان امام حسن عسکری (علیه السلام) تا کنون، مسئولیت سنگین هدایت علمی و معنوی امت اسلامی و فیض رسانی به تمام جهانیان را بر عهده داشته و دارد.

مشخص است که با این نوع نگرش، پدیده انتظار و باور به فرج دارای مفهوم و ماهیتی خاص بوده و تأثیرات و برکات ویژه را به همراه خواهد داشت. یکی از تأثیرات باور به فرج، امید آفرینی در بستر جامعه است که از اهمیت ویژه ای برخوردار است. مسئله امید یکی از مسائل مهم روانشناختی در زندگی افراد است. همه روانشناسان بر این باورند که اگر لحظه ای امید از دل های افراد زدوده شود تمام فعالیت های انسانی در گستره های مختلف علمی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی دچار اختلال و رکود می شود و انسان ها در هر سطح فکری و شغلی که باشند، به امید فردایی بهتر و روشن تر دست به تلاش و کوشش می زنند و اگر نسبت به آینده دچار یاس و ناامیدی شوند افسردگی و احساس پوچی گریبان آنان را گرفته و به سستی و رخوت می گرایند. امروزه عده ای به طرق مختلف در تلاشند تا ناامیدی را به کشور های عقب مانده و یا در حال توسعه تزریق کنند و از این مسأله به نفع خود یا به نفع جوامع توسعه یافته بهره برداری کنند؛ بنابراین لازم است که با بیان تفکر مهدویت و باور به فرج، افراد جامعه علی الخصوص جوانان را نسبت به وضعیت آینده خوشبین ساخت و از یأس رهانید. باور به ظهور منجی و فرج، میتواند بذر امید را در دل افراد جامعه بیفشاند و میوه تلاش و بالندگی و رشد را به ثمر برساند و رشد فرد و جامعه را به ارمغان بیاورد. با توجه به تأثیر انکار ناشدنی باور به فرج در امید آفرینی میتوان آیات و روایات متعددی را در این زمینه یافت آیه ای که نشان می دهد روزی مستضعفین بر مستکبران غلبه یافته و وارثان و پیشوایان زمین خواهند شد، آیه ای که نشان دهنده ی آینده ای روشن برای متقین است.

با بررسی های انجام شده عنوان مستقل با این موضوع یافت نشد اما ؛ محققین در لایه کتاب ها و مقالات خود به این موضوع پرداخته اند : مثلاً مقاله ای با عنوان نقش آثار روحی و روانی اعتقاد به مهدویت در اصلاح رفتار های فردی به نویسندگی زهرا قلیچ خانی، علی یوسفی، راضیه علی اکبری که در آن نویسندگان با هدف اثبات اثر بخشی مهدویت باوری به بیان یکی از این اثرات که امید آفرینی است اشاره می کنند اما ، فقط به بیان بعد فردی باور به فرج در امید بخشی می پردازد اما در نوشته ی پیش رو به ابعاد اجتماعی آن نیز پرداخته می شود.

در مقاله ی دیگری نیز با نام مهدویت و زندگی سیاسی معاصر اسلامی به قلم غلامرضا بهروز لک که توسط انتشارات انتظار موعود در سال ۱۳۸۲ به چاپ رسیده ، نویسنده ابتدا با بررسی مشترکات دیدگاه های آینده نگر بین ادیان و مکاتب بشری و ادیان آسمانی می پردازد و سپس از بعد سیاسی به بررسی آثار انتظار فرج و امید به آینده بحث به میان می آورد و درباره ابعاد دیگر سخنی نمی گوید. وجه تمایز این مقاله با تحقیق پیش رو آن است که در نوشته حاضر تمامی ابعاد آثار باور به فرج در امید آفرینی از جمله بعد فردی و اجتماعی اشاره شده است.

مقاله ای نیز با عنوان کارکرد های فردی و اجتماعی باورداشت مهدویت نوشته ی سیده فاطمه موسوی و سکینه العبد العزیز که توسط پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی در سال ۱۳۹۸ به چاپ رسیده است که نویسندگان در آن به تمام کارکرد های فردی و اجتماعی مهدی باوری پرداخته اند و به امید آفرینی که یکی از این کارکردها است هم اشاره کوتاه و جزئی شده است اما در نوشته حاضر به صورت مفصل فقط به کارکرد امید آفرینی پرداخته شده است .

همینطور در کتاب امید و انتظار حکومت الهی مهدی (عج) در روی زمین، نوشته ی محمد تقی جعفری که توسط موسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری در سال ۱۳۸۸ به چاپ رسیده است ، علامه با بیان دلایل قطعی بودن ظهور و همینطور مفاهیم امید و انتظار به تفکیک امید و خیال از هم می پردازد و به بایستگی های امید و انتظار اشاره می نماید اما ، بیان اثرات فردی و اجتماعی باور به فرج در این اثر مغفول مانده و به آن پرداخته نمی شود اما در تحقیق پیش رو، به ابعاد فردی و اجتماعی باور به فرج در امید آفرینی اشاره شده است.

در کتاب دیگری با عنوان انتظار موعود به نویسندگی علی نصیری که توسط انتشارات وحی و خرد، در سال ۱۳۹۱ به چاپ رسیده، نویسنده در ابتدا به بیان پدیده منجی گرایی در ادیان مختلف می پردازد و پس از آن به بیان آثار روان شناختی انتظار ظهور منجی و باور به فرج اشاره می نماید که یکی از آن ها امید آفرینی است اما نویسنده به صورت کلی و مختصر به آن اشاره میکند و از بیان اثرات فردی و اجتماعی باور به فرج در امید آفرینی

خود داری می نماید اما در نوشته حاضر علاوه بر تقسیم آثار به فردی و اجتماعی، به صورت مفصل در مورد موارد آن ها تحقیق و پژوهش صورت گرفته است.

امید به انسان انگیزه زندگی و تلاش و خدمت می دهد. امیدی واقعی است که پایه ای استوار و ریشه در اعتقادات و باور های دینی داشته باشد. یکی از باور های دینی شیعیان ظهور منجی و فرج است از این رو، بازشناسی و یافتن پاسخ این سوال که (آیا باور به فرج در امید آفرینی از منظر اسلام موثر است یا خیر؟) از ضروریترین و اصلی ترین تکلیف نگارنده بوده که ابتدا واژه امید آفرینی و فرج تعریف لغوی و اصطلاحی می شود و سپس اثرات باور به فرج در بعد فردی و اجتماعی مطرح و مورد بررسی قرار می گیرد.

۲- مفهوم شناسی

قبل از ورود به مبحث تاثیر باور به فرج در امید آفرینی لازم است تا واژه های باور، فرج و امید آفرینی تعریف گردد تا مطالعه کنندگان دیدگاه درستی نسبت به واژگان اصلی تحقیق داشته باشند؛ بنابراین نگارنده ابتدا به تعریف واژگان اصلی می پردازد:

۱-۲- مفهوم واژه باور

باور در لغت به معنای قبول^۱، تصدیق سخن، یقین^۲، عقیده، سخن کسی را درست پنداشتن^۳، اعتقاد^۴ ترجمه شده است. این واژه از اصطلاحات مربوط به حوزه روانشناسی اجتماعی است که مباحث مربوط به پدیده های روانی اعتقاد را از این حیث که دارای رفتار سازی اجتماعی است مطالعه می کند. در یک تعریف ساده و رسا، باور ها یا عقیده ها، اندیشه هایی هستند که فرد به درستی و حقانیت آن ها اعتقاد دارد.^۵

۲-۲- مفهوم واژه فرج

^۱ -دهخدا، لغت نامه دهخدا، ص ۲۵۶

^۲ -حسینی دشتی، معارف و معاریف، ج ۲، ص ۴۲

^۳ -عمید، فرهنگ فارسی عمید، ص ۱۸۹

^۴ -معین، فرهنگ فارسی معین، ج ۱، ص ۴۶۹

^۵ -پارسا، زمینه نوین روانشناسی، ص ۳۱۲

فَرَج در لغت به معنای آسودگی از اندوه^۱، برطرف شدن غم^۲، گشایش در کار^۳ و در اصطلاح، ظهور حضرت ولی عصر (عج) مراد است و از حضرت رسول رسیده که هر شدت و سختی را فرجی در پی خواهد بود جز سختی و محنت دوزخیان^۴

۳-۲- مفهوم واژه ی امید آفرینی

امید در لغت به معنای آرزو، چشم داشت^۵، رجاء، توقع، انتظار^۶ و امید آفرین که معادل امید بخش است، به معنی مایه ی امیدواری^۷، کسی یا چیزی که امید وار می کند، امید وار کننده^۸. و در اصطلاح علم اخلاق به راحتی و لذتی که از انتظار تحقق امری محبوب در قلب حاصل می شود امید می گویند.^۹ منظور از امید آفرینی یک حالت روانی هیجانی و شناختی است که فرد حالت پیش بینی و انتظار وقوع رویداد خوب را دارد و ضمن احساس کارایی و ثمربخشی، فرد به این باور می رسد که می تواند بهتر از قبل به کارهایش رسیدگی نماید و گرایش رفتاری سازگار با حالات مثبت فوق را از خود بروز دهد.^{۱۰}

۳- تأثیر باور به فرج در امید آفرینی از بعد فردی

انسان با انگیزه، امید آفرین، و هدفمند، انسانی است که با افق های باز و روشن، آینده را می بیند، برنامه ریزی می کند و برای تحقق آن آگاهانه تلاش می کند. انسان های ماندگار که در سرنوشت تکاملی بشر تأثیر گذارند، یقیناً کسانی هستند که اندیشه ای در سر و امیدی در دل دارند و با گام های استوار قدم بر می دارند و امید آفرین هستند؛ اما اینکه چگونه می توان امید آفرین بود و اساساً چه عواملی شخص را امیدوار و امید آفرین میکند یکی

۱- حسینی دشتی، معارف و معاریف، ج ۴، ص ۵۵۶

۲- راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قران، ترجمه سید غلامرضا خسروی حسینی، ج ۳، ص ۳۰

۳- عمید، فرهنگ فارسی عمید، ص ۷۱۶

۴- حسینی دشتی، معارف و معاریف، ج ۴، ص ۵۵۷

۵- عمید، فرهنگ فارسی عمید، ص ۱۵۳

۶- معین، فرهنگ فارسی معین، ج ۱، ص ۳۵۶

۷- اکبری، فرهنگ بزرگ سخن، ص ۵۷۴

۸- دهخدا، لغت نامه دهخدا، ص ۲۲۴

۹- فیض کاشانی، المحججه البیضا، ج ۷، ص ۲۴۹

۱۰- پژوهشکده باقرالعلوم، حمید الله شریفی، مقاله راه های امید آفرینی در قرآن و موانع آن، ۱۳۹۳

ایمان نسبت داده می شود چون جان و مال مردم از او در امان است. «^۱ یکی از مصادیق ایمان ، اعتقاد قلبی به وجود امام است و شناخت امام عصر یکی از وظایف مهم مسلمانان به شمار می آید. در عصر حاضر اعتقاد به وجود امام مهدی و باور به امر فرج و ظهور ، علاوه بر ایجاد بینش صحیح در میان مردم ، در ایجاد ارزش ها در جامعه نیز موثر است ؛ زیرا با تکیه بر بینش و باور به امامت ، افراد همیشه حضور امام را در زندگی خویش حس می کنند و همین مساله موجب می شود تا در صدد تحکیم ارزش ها در جامعه بر آیند .^۲ لازم به ذکر است که در هر اجتماعی ، ارزش ها بهترین عامل پیوند می باشند و سرمایه اجتماعی عظیمی را شکل می دهند که می توان آن را زمینه ساز پیوند های محکم بین افراد دانست ؛^۳ از طرفی هم تکیه بر ارزش های مشترک در بین باورمندان به امام مهدی عج الله می تواند پیوند و تعلق عاطفی در بین آن ها ایجاد نماید و در نتیجه هر چه اتحاد و پیوند در میان افراد بیشتر باشد ضریب امنیتی جامعه نیز افزایش می یابد .^۴ علت این مساله آن است که بیشتر نا امنی ها ناشی از اختلاف و تفرقه است پس هرچه اتحاد و انسجام اجتماعی در بین افراد جامعه بالاتر رود می توان امیدوار بود که به همان میزان هم ، امنیت اجتماعی بالاتر می رود .

۲-۵-۴- امید به ایجاد اتحاد بین اقوام مختلف و خرده فرهنگ ها

ممکن است یک جامعه متشکل از اقوام و نژادهایی باشد که در مسائل فرهنگی با هم تفاوت هایی داشته باشند . برای ایجاد هویت واحد در میان این اقوام عناصر مختلفی تاثیر گذارند. یکی از این عناصر مهم ، تکیه بر دین و مذهب است. دین مشترک می تواند هویت های مختلف را در گرد خود جمع کرده و به آنان هویت واحدی بدهد. باورمندی اقوام مختلف به امر فرج ، موجب می شود تا همه ی آنان با این باور مشترک گرد هم جمع شوند و از این طریق هویت واحدی پیدا نمایند و به نقاط مشترکی دست یابند . گرد هم آمدن افراد حول محور اعتقاد و باور به فرج و ظهور منجی سبب می گردد تا هویت جمعی به آنان داده شود و این هویت واحد انسجام اجتماعی را به دنبال دارد و یکی از عوامل موثر در امنیت اجتماعی هم ، همین انسجام اجتماعی در جامعه است . پس می توان امید وار بود که باور به فرج ابتدا موجب اتحاد بین اقوام مختلف گردد و این اتحاد ضریب امنیت اجتماعی را به صورت قابل ملاحظه ای بالاتر برد.^۵

^۱ - ر.ک. مجلسی، بحار الانوار، ج ۶۴، ص ۶۰

^۲ - ر.ک. ملکی راد ، مقاله نقش مهدویت در تحکیم نظام اجتماعی عصر غیبت

^۳ - محرابی ، بررسی و تبیین مبانی و مولفه های انسجام ملی ، ص ۳۷

^۴ - ملکی راد ، مقاله نقش مهدویت در تحکیم نظام اجتماعی عصر غیبت

^۵ - ر.ک. ملکی راد ، مقاله نقش مهدویت در تحکیم نظام اجتماعی عصر غیبت

۳-۵-۴- امید به کنترل ناهنجاری های اجتماعی

یکی از عوامل مهم در ایجاد نا امنی در جامعه ، وجود ناهنجاری ها در آن است . اگر در جامعه ای افراد ، مقید به دین و باید ها و نباید های آن باشند میتوانند بسیاری از این ناهنجاریها را کنترل نمایند چون دین باور ها و ارزش های حقیقی و درست را به مردم شناسانده و آنان را در جهت انجام عمل صحیح راهنمایی میکند. «باور به فرج و مهدویت که از ارکان اساسی دین مبین اسلام است ؛ می تواند در این زمینه نقش مهمی را ایفا نماید. این بینش می تواند با ارائه باور ها و ارزش هایی بر هنجار های حاکم بر اجتماع تاثیر گذار باشد و آن ها را به هنجار های مثبت تبدیل نماید. در این میان هر اندازه از ناهنجاریها در جامعه کاسته شود به همان میزان بر امنیت اجتماعی افزوده میگردد. پس می توان امید داشت باور به فرج در جامعه ، به ایجاد هنجارهای مثبت و کنترل ناهنجاری ها کمک کند و به تبع آن امنیت اجتماعی در جامعه را بالاتر برد.»^۱

۶- نتیجه گیری

باورمندی به فرج ، یکی از مهمترین انگیزه ها برای پویایی شیعه در طول تاریخ است . انتظار فرج و ظهور منجی به عنوان یک اعتقاد محکم و راسخ دارای یک پشتوانه عمیق فکری و تعبدی در انسان معتقد به این باور، تأثیرات خاصی دارد . یکی از این تأثیرات امید آفرینی هم در بعد فردی و هم بعد اجتماعی است . باور به فرج در بعد فردی ، موجب امید به خود سازی می شود و موجب می شود شخص منتظر در جهت رسیدن به ارزش های اخلاقی بکوشد و خود را مهيای ظهور نماید ؛ این باورمندی به زندگی او معنا می بخشد و امید وانگیزه به او میدهد تا بر سر اعتقادات خود ایستادگی کرده و در برابر گناه ، ایمان خود را پابرجا نگه دارد و متزلزل نشود. امید به افزایش صبر و امید به افزایش امنیت روانی که حاصل اعتقاد به نظارت دائمی امام بر انسان است هم از دستاوردهای باور به فرج می باشد . در بعد اجتماعی نیز ، باور مندی به فرج منجر به امید آفرینی در اصلاح جامعه میگردد و منتظران علاوه بر اصلاح خود، به اصلاح جامعه می پردازند و جامعه را در رسیدن به وضع مطلوب خود یاری می دهند ، امید به افزایش مسئولیت پذیری اجتماعی و تقویت روحیه مقاومت هم از دیگر آثار این باورمندی است. همچنین باورمندی به فرج و ظهور منجی باعث می شود تا بین ادیان مختلف هویتی مشترک شکل گیرد و بین مذاهب مختلف اسلام نیز همبستگی اجتماعی صورت پذیرد و اینگونه امید به افزایش انسجام اجتماعی در جامعه بالا رود . این بینش با ایجاد پیوند عاطفی در میان مردم و ایجاد اتحاد بین خرده فرهنگ ها ضریب امنیت اجتماعی

^۱ - همان

را در جامعه افزایش داده و امید به کنترل ناهنجاریها را با تاکید بر مبانی اعتقادی و دینداری در بین افراد جامعه به بالاترین سطح ممکن برساند. این امید آفرینی ها در جنبه های مختلف موجب تحرک و سرزندگی شخص میگردد و به او انگیزه می دهد تا برای تشکیل دولت جهانی حضرت ولی عصر عجل الله تلاش کند و خسته و مایوس نگردد.

فهرست منابع

*قرآن ، ترجمه حسین انصاریان ، قم ، اسوه ، ۱۳۸۳

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت، دار صادر، چاپ سوم، ۱۴۱۴ق
۲. آمدی، عبدالواحد، تصنیف غررالحکم و درر الکلم، قم، دفتر تبلیغات حوزه علمیه، ۱۳۶۶
۳. برقی، احمد بن محمد بن خالد، المحاسن، قم، دارالمکتبه اسلامی، بی جا، بی تا
۴. پارسا، محمد، زمینه نوین روانشناسی، تهران، انتشارات بعثت، چاپ اول، بی تا
۵. حسینی دشتی، مصطفی، معارف و معاریف، تهران، آرایه، چاپ اول، ۱۳۸۵
۶. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاهی، بی جا، ۱۳۷۳
۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن، ترجمه و تحقیق غلامرضا خسروی حسینی، قم، المکتبه المرتضوی لاحیا الآثار الجعفری، چاپ چهارم، ۱۳۸۷
۸. صمدی، قنبرعلی، آخرین منجی، قم، انتشارات بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود، چاپ دوم، ۱۳۹۳
۹. طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، تهران، انتشارات مرتضی، ۱۳۷۵
۱۰. عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، تهران، رهیاب نوین هور، چاپ اول، ۱۳۸۹
۱۱. فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، المحجه البیضا، قم، جماعت مدرسین فی الحوزه علمیه، قم، ۱۴۱۷ق
۱۲. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، بیروت، دار الاحیا التراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۰۳ق
۱۳. محققیان، زهرا، نظریه امید، قم، پژوهشکده باقر العلوم، چاپ اول، ۱۳۹۵
۱۴. معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران، امیرکبیر، چاپ هیجدهم، ۱۳۸۰
۱۵. نصیری، علی، انتظار موعود، قم، وحی و خرد، بی جا، ۱۳۹۱
۱۶. نعمانی، محمد بن ابراهیم، الغیبه، تهران، نشر صدوق، ۱۳۹۷ق
۱۷. آل یاسین، محمد حسن، المهدی المنتظرین التصور و التصدیق، دارالمورخ عربی، ۱۴۳۳ق

۱۸. تویجری، حمود بن عبدالله ، الاحتجاج بالاثر علی من انکر المهدی، ریاض ، الرئاسة العامه الادارات العلمیه ، ۱۴۰۳ق
۱۹. الهی نژاد، حسین ،مقاله تحلیل کارکرد گرایانه انتظار در تقویت روحیه مقاومت و پرهیز از روحیه شتاب زدگی، فصلنامه علمی تخصصی جامعه مهدوی، ۱۴۰۰
۲۰. دارابی ، جوانمیر، مقاله مسئولیت پذیری و انواع آن ، اسفند ۱۳۹۸
۲۱. سعدی و نعمت اللهی ، پری و سوسن ،مقاله نقش مهدویت در کاهش معضلات اجتماعی ، مجله پژوهش و مطالعات علوم اسلامی ، شماره ۱۶ ، آبان ۱۳۹۹
۲۲. شریفی، حمید الله ، مقاله راه های امید آفرینی در قرآن و موانع آن ، ۱۳۹۳
۲۳. صالحی امیری ،سید رضا، امنیت اجتماعی ، تهران ، مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۹۲
۲۴. ضمیری ، محمد رضا، واسطی، عبدالحمید و دیگران ،مقاله کارکرد های انتظار سازنده در اصلاح ناهنجاریهای اجتماعی ، قم ،موسسه پژوهشی انتظار نور، انتشارات شباب الجنه ، چاپ اول، بی تا
۲۵. عبدی پور ، حسن ، مقاله تاثیرهای اجتماعی اعتقاد به مهدویت از دیدگاه جامعه شناسی ، ماهنامه انتظار موعود ،شماره ۵
۲۶. عبدی پور، حسن ، تاثیر های اجتماعی اعتقاد به مهدویت از دیدگاه جامعه شناسی ، فصل نامه انتظار موعود، شماره ۵
۲۷. قلیچ خانی، زهرا، یوسفی هنومرور، علی، علی اکبری، راضیه ،نقش آثار روحی و روانی اعتقاد به مهدویت در اصلاح رفتارهای فردی ،فصل نامه علمی ترویجی مهدویت ،شماره چهل و پنجم، تابستان ۱۴۰۲
۲۸. الله بداشتی، علی، مقاله نقش مهدویت در معنا داری زندگی شیعیان ، فصل نامه مشرق موعود، شماره ۲۲
۲۹. محرابی، علیرضا ، بررسی و تبیین مبانی و مولفه های انسجام ملی ، تهران ، پژوهشکده تحقیقات استراتژیک، ۱۳۸۷
۳۰. محمدی منفرد ، بهروز، کلام و عرفان معنای زندگی نهیلیسم و اندیشه مهدویت ،فصل نامه مشرق موعود، شماره ۷
۳۱. ملکی راد، محمود، نقش مهدویت در تحکیم نظام اجتماعی عصر غیبت ، حکومت اسلامی، سال بیست و سوم، شماره اول ، بهار ۱۳۹۷

۳۲. موسوی و عبدالعزیز ، فاطمه و سکینه ،مقاله کارکردهای فردی و اجتماعی باورداشت مهدویت،فصلنامه تخصصی موعود پژوهی ، بهار و تابستان ۱۳۹۸

۳۳. دانشنامه اسلامی سایت wikifeqh

۳۴. سایت اینترنتی khamenei.ir

۳۵. صبر در زندگی سایت اینترنتی alavi.ir